

MUSTAFA REŞİT PAŞA'DA YENİLEŞME ANLAYIŞI

Arş. Gör. Necmi UYANIK*

GİRİŞ

XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti, kendi dışında gelişen ve dışardan kaynaklanan olaylara intibak edemiyor ve özellikle Osmanlı Avrupa'sında devamlı geri çekiliyor ancak yine de büyük bir Ön Asya Devleti görünümünü muhafaza ediyordu. Sanayi ihtilâli ile beraber dünya pazarlarına hitap edebilecek üretim kapasitesine ulaşmış olan batı ise, gerek Fransız İhtilâli'nin estirdiği milliyetçi düşünce ve milli devlet modeliyle, gerekse bu modelin lüzumlu kıldığı sosyal ve siyasi yapılanma ile de Devlet-i Aliyye'den farklı bir zaman kesitini yaşarken, Osmanlı Ricali giderek bir uçurum mahiyetini alan farkı anlamaya, sebepleri üzerinde düşünmeye ve batının meydan okumasına karşı anlamlı cevaplar ve çözümler üretmeye çalışıyordu. Başka bir deyişle yenileşme çırpınıları içindeydi.

Adı daima Tanzimat Fermanı ile birlikte anılan Mustafa Reşit Paşa da bir devlet adamı olarak bu tür tartışmalara sıkça konu olmuş bir şahsiyettir. Biz bu makalemizde Tanzimat Fermanı ile beraber Mustafa Reşit Paşada'ki yenileşme anlayışını gözler önüne sermeye ve dağılmakta olan bir devleti, ortaya koyduğu reformlarıyla merkezîyetçiliği yakalayabilme arzusu

* S. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı Arş. Görevlisi

ve “Osmanlıcılık” ilkesi etrafında birleştirme çalışmalarında bulunduğu gerçeğini tesbit etmeye çalıştık.

Osmanlı Devleti'nin tarihi misyonunu üzerine almış olan Türkiye Cumhuriyeti Devletinde de “Çağdaşlaşma Meselesi” olanca gücüyle gündemdeki yerini korumaktadır. Konumuzun tarihi seyri içindeki “yönetici zümrenin devleti çağdaşlaştırma” düşüncelerinin değerlendirilmesi açısından bu olgunun gereği gibi incelenmesi ve yapabildiğimiz kadarıyla da “Tarihi Gerçeklikleri” yakalayabilme oranında zamanımızdaki çağdaşlaşma çalışmalarına tarih bilimi kurallarına göre ışık tutabilmek en büyük arzumuzdur.

I. YENİLEŞME ÜZERİNE

Konunun metodlu bir şekilde izah edilmesi ve objektif bir sonuca ulaşması açısından önce yenileşme kavramının ne olduğu ve hangi anlamlara geldiğinin ortaya konması yerinde bir izah olacaktır. Zamanımızda yenileşme kavramı daha çok çağdaşlaşma olarak ele alındığından dolayı kavram bu açıdan açıklanacaktır.

O halde çağdaşlaşma nedir?

Black, çağdaşlaşmayı “tarih boyunca gelişmiş kurumların, insanın bilgisindeki görülmemiş artışı yansıtan ve hızla değişen işlevlere uyarlanması süreci olarak tanımlanabilir ve bilimsel devrime eşlik eden bu süreç insanın çevresini denetlemesine olanak sağlar”¹. Diyerek konuyu bilgi artışının, yeniliklerin uygulamaya aktarılması ve bununla kontrolün sağlanacağı vurgusunu ortaya koymuştur.

Yediyıldız ise, yenileşmeyi kültür kavramı ile birlikte ele almış her toplumun kendine has bir kültürü olduğu hususunu belirterek yenileşme kavramını bu kültürün bütün özelliklerine göre “yeniden doğuş, toptan kalkınma veya ilerleme anlamında” kullanmıştır. Aynı zamanda kavramların değerlendirilmesi yapılırken “Siyasi ve ideolojik tercihlerle” -“ilmilik sıfatının” değişik amaçlarla kullanılmamasının gerekliliğine dikkat çekmiştir².

¹ Cyril Edwin Black, Çağdaşlaşmanın İtici Güçleri, Ankara, İş Bankası Yayınları, 1986, s. 6.

² Bahaeddin Yediyıldız, “Kültür ve Yenileşme” Türk Kültürü, Ankara, 1982, sayı 231, s. 525-531

Konuya değişik bir yaklaşım tarzı getiren Kodaman ise, önce çağdaşlaşmanın ne olmadığını ortaya koymuş ve şu açıklamaları yapmıştır:

- “1)Eskiden tamamen kopuş, çağdaşlaşma değildir.
- 2)Batıyı taklit, çağdaşlaşma değildir.
- 3)Yabancı kùltùrleri de iktibas etmek çağdaşlaşma değildir.
- 4)Tek başına şehirleşme, çağdaşlaşma değildir.
- 5)Sadece teknik ve maddi refah, çağdaşlaşma değildir.
- 6)Kapitalizmi veya sosyalizmi benimseme, çağdaşlaşma değildir.
- 7)Yalnız sanayileşme çağdaşlaşma değildir.
- 8)Sırf maneviyat veya maneviyattan kopuş da çağdaşlaşma değildir.
- 9)Sadece her tùrlù fikre açık olmak da çağdaşlaşma değildir.

Bu saydıklarımızı birer birer veya birkaçını birden çağdaşlaşma olarak kabul etmek de mùmkùn değildir... Kısaca ifade etmek gerekirse çağdaşlaşma; tahlildir, sentezdir, keşiftir, icattır”³. Diyerek konunun ehemmiyetini ortaya koymuş meseleyi daha geniş bir tabana oturtmuştur.

Kuran ise, “Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri” adlı makalesinde Yenileşmeye “Batı mùesseselerinin girişi” ve “Batı fikirlerinin girişi” şeklinde yaklaşım göstermiřtir⁴.

Yukarıda ki açıklamalarda görùldùęù gibi, Çağdaşlaşma (Yenileşme) toplumların birlikte hayatiyetlerini devam ettirebilmeleri açısından çağın bütùn gelişmelerini alarak kendilerini o gelişme çizgisine uydurma anlayışıdır. Toplumların bu şekilde devamlı üretken olabilmeleri; ilme tekniğe ve araştırıcı zihniyete bağlı olmakla beraber ekonomik zenginlik ve sanayileşmeye, sosyal açıdan değişmeye, kùltùrel açıdan kişiliğini bulmaya ve siyasi açıdan bağımsızlığını korumaya bağlıdır. Böylece dinamik bir toplum yapısı oluşacaktır.

³ Bayram Kodaman, “Çağdaşlaşma, Atatùrk ve İlkeleri”, Türk Kùltùrù, Ankara, 1982, s. 590.

⁴ Ercùment Kuran, “Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri”, Türk Dùnyası El Kitabı, c.3 Türk kùltùrù Araştırma Enstitùsù Yayınları, Ankara, 1992 (2. Bsk), s. 491-503.

II. MUSTAFA REŞİT PAŞA'DA YENİLEŞME ANLAYIŞININ OLUŞUMUNDA ETKİLİ OLAN BELLİ BAŞLI AMİLLER

Reşit Paşa'nın "Devlet adamı" olarak yaptığı ıslahat girişimlerinde ve özellikle Tanzimat Ferman'ında da görüleceği üzere yenilik anlayışının oluşumunda etkili olan kaynaklar iç ve dış kaynaklı olarak ayrı ayrı görünse de esasında konu bu iki etkenin iç içeliğinde kendini gösterir. Burada üzerinde durulması gereken XIX. Yüzyılda Mustafa Reşit Paşa'nın yetişme tarzına bağlı olarak, ortama göre aktivite göstermesidir. Kısaca buna değinecek olursak;

Reşit Paşa 1800 yılında İstanbul'da doğmuş Beyazıt II. Efkafl ruznâmçeci Mustafa Efendi'nin oğludur. Medrese eğitimi görerek 1810 yılından itibaren eniştesi Ispartalı Seyit Paşa'nın himayesinde büyümüş ve bu kişinin Mühürdarı olarak Mora'da görev almıştır. 1828 yılında Rus Harbi esnasında ordu kâtiplik görevinde bulunmuş ve sefer hakkında Mahmut II. ye arz olunmak üzere yazdığı telhisler ile padişahın dikkâtini Osmanlı Ordusunun kötü gidişine çekmiştir. Bu sayede "Amedi Odası" hulefahlığına yükseltilen Reşit Paşa 1829 yılında Edirne Barış Müzakerelerinde Murahhas Heyetine kâtip sıfatı ile katılmıştır⁵.

Reşit Paşa'nın, Amedi kaleminde görev alması, onun siyasi alanda diğer devletlerle ilgili görüş alış-verişinde bulunması ve idari iç durumlarla beraber bu devletlerin durumları hakkında önceden bilgi alması, onun meselelerle birlikte batı'ya karşı ilgi duymasına yol açmıştır.

Bununla beraber 1831 yılında Mısır'a gitmesi ve o anda durumu iyi olan Mehmet Ali Paşa'nın düzenini görmesi Reşit Paşa'da birtakım fikirlerin oluşmasına yol açmıştır. Ayrıca Reşit Paşa Mısır meselesi ve Cezayir meselesinden dolayı "Islahatçı Padişah" II. Mahmut tarafından Fransa'ya Ortacıçilik görevlisi olarak gönderilmiş ve burada müzakerelerde bulunmuştur. 1836 yılında Londra Büyükelçiliğine nakledilmiş ve devletler arası siyaset merkezinin Londra olduğuna kanaat getirmiştir. 1836 Yılında hariciye müsteşarlığına yükseltilmiş olan Mustafa Reşit Paşa elçiliklerindeki başarılı çalışmalarından dolayı 3 Temmuz 1837'de Hariciye Nazırlığına

⁵ Ercüment Kuran, "Reşit Paşa", İslam Ans. M. E. B, İstanbul, 1993, c. 9, s. 701; Cavit Baysun, "Mustafa Reşit Paşa", Tanzimat I. İstanbul, 1940, s. 723-724

atanmıştır. İrlanda ve İngiltere seyahatlerinden sonra İstanbul'a dönmüş ve Paşa unvanı verilmek üzere Hariciye Nazırlığı uhdesinde kalmak üzere Paris Büyükelçiliğine tayin edilmiştir⁶.

Görüldüğü gibi Reşit Paşa'nın Avrupa elçiliklerinde bulunmasıyla ilgili "...Mehmet Selahaddin'in de belirttiği gibi Sultan Mahmut Hazretleri Mısır Vak'asının Hüsni-i Hallini arzu buyurdıkları cihetle mevâni'-i siyasiyenin izâlesi için tedâbir-i lâzime ittihaz etmekten bir ân için hâli kalmamıştı"⁷. Yani bir yerde "Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğü ve istiklâli, Avrupa barışı için şarttır"⁸ görüşünü de İngiltere ve Fransa'ya kabul ettirerek bunların yardımını almaya çalışıyordu. Böylece Mustafa Reşit Paşa, Avrupa dış siyasetinde Türkiye aleyhinde oluşan fikirlere karşı koymak ve Mısır meselesini devletin çıkarlarına uygun bir şekilde getirmek amacıyla bu göreve getiriliyordu. Görevler sonucunda Cevdet Paşa'nın da dikkat çektiği gibi "Reşit Paşa öteden beri İngiltere politikasını tutup, Ali ve Fuad Paşalar ise Fransa politikasına meyl ile andan ayrılmışlar idi."⁹ diyerek Reşit Paşa'nın İngiliz politikasından etkilendiğini vurgulamaktadır.

Mustafa Reşit Paşa devletin kurtulması için ıslahat ve inkılâp lüzumuna inanmıştı. Ona göre eğer, eski tarz ve şekilde kalmırsa inkıraz muhakkak olacaktır. Avrupa'yı görüp Avrupa Kamuoyunu anladıktan sonra bu düşünceler daha ziyade kuvvetlenmiş, her fırsatta Mahmut II. yi kendi fikrine yaklaştırmaya çalışmıştı. Bu noktada Yerasimos "Osmanlı bürokrasisi II. Mahmut çağında iktidarı merkezileştirirken, kendi içinde de reformlar yapmaya başlar"¹⁰ derken II. Mahmut döneminin önemini belirtiyordu. Dönemi itibariyle iktisadi yönden de Osmanlı Devleti'nin "Neticede ticaret dengesi büyük ölçüde imparatorluk aleyhine değişerek Osmanlı ekonomisi kapitalist dünya ekonomisinin tam bir uydusu durumuna geldi"¹¹ği görünüyordu.

⁶ Ercüment Kuran, "Reşit Paşa" İslam Ans. M. E. B, İstanbul, 1993, c. 9, s. 701-702

⁷ Reşat Kaynar, Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat, T. T. K, Ankara, 1991, s. 63; Cevdet Paşa, Tezakir c. 1 (1-12), TTK, Ankara, 1986, s. 7.

⁸ Bayram Kodaman, "Mustafa Reşit Paşa'nın Paris sefirlikleri Esnasında Takip Ettiği Genel Politikası", Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi semineri Bildirileri, T. T. K, Ankara, 1987, s. 72.

⁹ Ahmet Cevdet Paşa, Tezakir 13-20, yyn: Cavit Baysun, T. T. K, Ankara 1986, s. 6-7.

¹⁰ Stefanos Yerasimos, Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Türkçesi; Babür Kuzu, Belge Y. , İstanbul, 1987, s. 34.

¹¹ Rifat Önsoy, Osmanlı sanayii Ve Sanayileşme Politikası, Türkiye İş Bankası Kültür Y. , Ankara, 1988, s. 25.

Bu şartlarda “Reşit Paşa asıl mühim işe Tanzimat teşebbüsüne girdi... Anlaşıldığına göre Babîâlî’de vükelâ toplanıp uzun müzakerelerden, Şeri ve Mülki noktaları tetkikten sonra bazı ıslahat lüzumuna karar vermişler, bir takım esaslar kabul etmişlerdi. Sonra bu esaslar meclisi valâca dahi tasvip olunup, idareye iktiran etmişti”¹². Reşit Paşa bunları yaparken “Tanzimatın ilk safhasını teşahhus ettirecek olan genç devlet adamı imparatorluğu tehdit eden tehlikelerin bilincindeydi; ayrıca özellikle Avrupayı derhal yatıştırmak ve güvenini kazanmak gerektiğini anlıyordu”¹³.

Bununla beraber, “ilk tanzimat teşebbünde bilhassa (mal emniyeti) temin olunmak istenmiş, vergilerin ıslahı ve âdilâne bir surette tevzii rüşvetle angaryanın men’i müsadereinin kaldırılması kabul olunarak mezkur esasların tatbikinde vezirler, rical, âyan, tüccarlar, reaya müsavi tutulmuştu. Biraz sonra kararın hemen tatbikine geçilmiş, numune olarak ilk önce yalnız Bursa ile Gelibolu sancaklarına memurlar gönderilerek emlak tahririne başlatılmış...¹⁴. Ancak bu plan sadece teşebbüs safhasında kalmıştır.

III. TANZİMAT FERMANINDA YENİLEŞME ANLAYIŞI

Özetle “Osmanlı İmparatorluğu 19. Yüzyılın başında kültür bakımından “küçük” ve “büyük” geleneklerin bütünleşemedikleri bir durumdaydı. Aynı zamanda imparatorluk, batının geçirmiş olduğu ve sosyal yapısını yeniden yoğuran”¹⁵ bir takım gelişmelerden uzak kalırken Tanzimat Fermanı devreye giriyordu. Tanzimat ise kısaca şu şekilde tanımlanıyordu. “Tanzimat (Restoration) askeri ve teknik olarak başlayan batılulaşmanın siyasi-hukuki bir şekil alması demektir”¹⁶.

Reşit Paşa, Tanzimat Fermanı’nın ilânından evvel “..Gönderdiği tahriratların birinde Avrupalıların Türkiye’de ki ıslahata ehemmiyet verdiklerini tebarüz ettiriyor, Fransa kralının (memaliki saltanatı seniyede dahi Avrupa nizamına teşebbüs olunmakta olduğundan badezin Devlet-i

¹² M. Cavit Baysun, “Mustafa Reşit Paşa”, Tanzimat I., İstanbul, 1940, s. 731.

¹³ Edvard Engelhard, Tanzimat, Türkçesi; ayda Düz, 1976, s. 28.

¹⁴ Baysun, Age. s. 731.

¹⁵ Şerif Mardin, Türk Modernleşmesi, İletişim y., İstanbul, 1992, s. 28.

¹⁶ Hilmi Ziya Ülken, Türkiyede Çağdaş Düşünce Tarihi, c. 1, Selçuk y., Konya, 1966, s. 29.

Aliyye'nin hukuku Avrupa ithaliyle erbabı tamam nazarlarına bir seddi sedit çekilmek) mütealâsında bulunduğunu söylüyordu"¹⁷.

3 kasım teşrinisani 1839'da Mustafa Reşit Paşa'ca okunan Gülhane Hatt-ı Humayunu'nu yenileşme açısından tahlil edersek karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinde ne kadar Avrupa devletlerinin baskısı olsa da, Osmanlı Devleti'nin Mısır sorunu başta olmak üzere kendi iç meselelerinin halli görüşü etkili olmuştur. Tanzimat Fermanı'nın ilânı mühim bir inkılâbın başlangıcı olmakla beraber tatbiki pek kolay olmamıştır. Reşit Paşa bu fermanıyla yeni kanunlar, nizamlar, teşkilatlar dönemini açacaktır.

Tanzimat Fermanı'na genel olarak baktığımız zaman beş bölüme ayırmak mümkündür.

“Birinci bölümde, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Kur'an'ın hükümlerine ve şeriatın kanunlarına saygı gösterildiğinden, devlet kuvvetli ve halkın refahlı bir hale geldiği belirtilmektedir.

İkinci bölümde, yüzelli yıldan beri türlü gâileler ve türlü sebeplerle ne şeriata, ne da faydalı kanunlara saygı gösterildiği, bu yüzden de devletin eski kuvvet ve refahı yerine zayıflığın ve fakirliğin geçmiş olduğu anlaşılmaktadır.

Üçüncü bölümde, bu itibarla Allah'ın İnayeti ve Peygamberin yardımıyla devletin iyi idaresini sağlamak için bazı yeni kanunların konulması gerektiğine işaret edilmektedir.

Dördüncü bölümde de, yeni kanunların dayandırılacağı genel prensipler gösterilmektedir.

a. Müslüman ve Hıristiyan bütün tebaanın ırz, namus, can ve mal güvenliğinin sağlanması,

b. Verginin düzenli usule göre ayarlanması ve toplanması,

c. Askerlik ödevinin düzenli ve usüle bağlanması.

¹⁷ M. Cavit Baysun, “Mustafa Reşit Paşa”, Tanzimat I. İstanbul, 1940, s. 732-733; Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul, 1960, s. 37.

Beşinci bölümde, yeni kanunların dayandırılacağı genel prensiblerin gereği belirtilmektedir¹⁸.

Konulacak kanunların can, namus ve mal emniyeti vergi ve askerlik işlerine ait olacağı;

“...İş bu kavanini muktaziyenin mevaddı esasiyyesi dahi emniyet can ve mahfuziyeti ırz ve namus ve mal tayin-i virgü ve asakir-i muktaziyenin sureti celp ve müddeti istihdamı kaziyelerinden ibaret olup¹⁹. cümlesiyle açıklanmış olunmakta ve “Şöyle ki” ile başlayan müteakip kısımlarda bütün bu hususların niçin temin tanzime ve muhtaç bulunduğu adeta esbabı mucibe tarzında ve fakat sistemsiz bir şekilde ihzah edilmektedir. Bu yazının başlarında söylendiği veçhile bu cihet memlekette meşruiyetin kanuna bağlılığın tessüsün ifadesidir.

“Ve tebai saltanatı seniyeziden olan ehli İslam ve mileli saire bu müsaadatı şahanemizde bilâistisna mahzar olmak üzere can ve ırz ve nâmus ve mal maddelerinden hükmü şer’i iktizasınca kâffe-i memaliki mahrusemiz ahalisine tarafla şahanemizden emniyeti kâmile verilmiş.. gelmiş olmağla”

İbaresiyile memlekette hukuki emniyet ve müslim ve gayr-i müslim tebaa arasında hukuki musavattı²⁰ ortaya koymuştur. Gayri müslimlere eşitlik tanınırken Rus devletinin, Rum kiliselerini ve ruhbanlarını kendisine bağlamak istemesine Hariciye Nazırı Reşit Paşa Meclis-i Umumi Mazbatası suretine imza atarak Rusya’nın bu politikasına karşı çıkmıştır²¹.

“... Ulema ve vüzeradan velhasıl her kim olursa olsun kavanini şer’iyeye muhalif hareket edenlerin kabâhati sabitelerine göre tedibatı lâyıkların hiç rütbeye ve hatır ve gönüle bakılmayarak icrası zımında mahsusana ceza kanunnamesi dahi tanzim ettirilsin²²” cümlesiyle de bütün halk arasında hukuki eşitlik esası gözetilmiştir.

“Gerek hukuki emniyet ve gerek hukuki müsavat kanunlaştırma hareketinin mühim amillerinden biridir. Zira hukuki emniyet, ancak muayyen

¹⁸ Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, V. Cilt, T. T. K, Ankara, 1988, s. 170-171.

¹⁹ Hakkı Dursun Yıldız, (ed), Büyük İslam Tarihi, çağ yayımları, İstanbul, 1993, c. 11, s. 446.

²⁰ Veldet Hıfzı, “Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat”, Tanzimat I, İstanbul, 1940, s. 174.

²¹ Lütfi tarih, Yyn. Münir Aktepe, İ. Ü. E. F. Y. , İstanbul, 1984, C. IX, s. 202-203.

²² Hıfzı, Age. s. 174

ve kat'î kaidelerin mevcudiyetiyle ve hukuki musavatta bu kaideler bilâistisna herkes için seyyanen cari ve mer'î olmasıyla tahakkük eder” ve “diğer hususlara dahi ittifakî âra ile karar verilmesi lâzım gelmiş olmakla Meclisi Ahkâmı Adliye azası daha lüzumu mertebe teksir olunacak.. Kavanini muhtaziye bir taraftan kararlaştırılıp... hümayunumuza arz olunsun...” cümlesinden kanunları hazırlayacak meclisin ve “Meclisi Vâlâyı Ahkâmı Adliye” olduğu ve vükela ve ricalin de buradaki müzakerata iştirak edeceği ve herkesin serbestçe reyini izhar eyliyebileceği ve lâyihaların da padişahın tasdikına iktirandan sonra kanuniyet kesb edeceği anlaşılmaktadır”²³ hükümleriyle kanunlaştırma arzusunun burada ortaya çıktığı görülmektedir.

“Bütün bu ifadeler gösteriyor ki: Tanzimat-hadiselerin mecbur kıldığı şuursuz bir taklit ıstırarıyla de olsa Osmanlı İmparatorluğunun Avrupaya yaklaştıracak bir ıslahat hareketi olarak tasarlanmış... Mezkur hareket yekdiğerine aykırı istikametler takip eden muhtelif karışık tesir cereyanların sarstığı bir devlet bünyesinde salâvet ve metanet kazandırma, siyasi birliğin kazandığı destekleri yenileme ve kuvvetlendirme zaruretinden doğmuştur”²⁴ Buradaki konu ile ilgili düzenlemeler Tanzimat Fermanı'nda devletin bekâsı açısından, toplum yararı açısından ele alınmıştır. Yabancılara verilen siyasi eşitlikler ise avrupa tesirinin açık örnekleridir ve fermanında otorite için “Hürriyet” prensiplerinin düzenlenmesi gereği ortaya konulmuştur. Ayrıca hükümdarın kendi idaresiyle selahiyetlerine tehditler koyması ferdi hak ve imtiyazlar ihсан etmesi, hukuken bağlayıcı ve hükümdarın selahiyetlerini tehdit edicidir.

Gülhane Hattı'ndaki hükümler Milli Hakimiyet, Cumhuriyet ve Meşrutiyet yönetimine gidilmeksizin, “hükümdarın selahiyetlerine tehdit edici özellikler taşımaktadır”²⁵.

Fermanında bazı bölümlerin zıtlık göstermesi ise fermana başka kalemlerin karışabileceği ihtimalini koysa da “Yavuz Abadan'ın belirttiği gibi” Bu itibarla Tanzimat Fermanının da prensipyel bir kıymet alması

²³ Hıfzı, Age. s. 175

²⁴ Yavuz Abadan, “Tanzimat Fermanınının Tahlili”, Tanzimat I, İstanbul 1940, s. 33; Nejat Göyünç, “Tanzimat'a Yöneltilen Eleştiriler”, Mustafa Reşit Paşa ve Dönemi Semineri Bildiriler, T. T. K, Ankara 1987, s. 108.

²⁵ Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye, 1983, İstanbul, c. II, s. 93.

muhtemel olan yerlerde şer'i şerif siyasi aktivitesiyle ideolojik dinamizminden sıyrılmış pasifist, hümanist bir Müslümanlık telakkisinin dünyevi ve üniversal bir yaşayış nizam ve sistemi çehresini taşıyor"²⁶ şeklindedir.

Tanzimat Ferman'ı yenilik anlayışı bakımından, devlet hayatında özlenilen bir yeniliği, amme faaliyetlerine ait esaslarda istenilen değişikliklerin tarihi ve hukuki bir vesikasıdır. Ayrıca Paul İmbert'in belirttiği gibi "Reşit Paşa, biçimine varıncaya kadar parlamenter monarşilere öykünüyordu"²⁷. Sözü ile bu durum tam olarak Osmanlı'da bir dizi Liberal reformun ilk adımı değil idiyse bile, hiç olmazsa ilk büyük anayasa, reformcu hareketi dile getiren ilk önemli metindi ve Batı Hukukunun alınmasında çok büyük rolü olmuştur.

Abdurrahman Şeref ise "... ve Tanzimat-ı Hayriye bütün kanunlar gibi kötülükleri önleyip yasakladığından görevi olumsuzdu. Halbuki uygarlığı ve ilerlemeyi emreden ve sağlayan olumlu tedbirlere de memleket ve devlet açıkca muhtaçtı. Reşit Paşa, sahip olduğu kararlılık ve çalışma ile lüzumlu tedbirlere de başvurdu."²⁸ Diyerek Mustafa Reşit'in kararlılığını ortaya koymuştur. Bu kararlılık mali sahada da kendini göstermiş böylelikle "Tanzimatın getirdiği temel konulardan biri de her türlü devlet gelirlerinin doğrudan devlet hazinesine girip her türlü giderlerinde devlet hazinesinden ödenmesi konusu idi"²⁹

Görüldüğü gibi konuyu, başta esaslarını ortaya koyduğumuz yenileşme (Çağdaşlaşma) kavramının özellikleri açısından incelediğimiz zaman Reşit Paşa'nın yapmak istedikleri genel olarak Yenileşme olarak algılanamaz ancak, ortada bir takım değişikliklerin yapılmak istenmesinin en önemli sebeplerini o andaki bir takım meselelerin Mustafa Reşit Paşa'yı bu tür hareketlere ittiği ve Reşit Paşa'nın da iyi bir devlet adamı olarak tehlikeleri görmesine yol açtığı ve bundan dolayı "siyasi birliği, merkezi otoriteyi" sağlamlaştırma çalışmalarına girdiği görülür. Mustafa Reşit paşa'nın düşünceleri tam mânasıyla yenileşme olarak görünmese de tarihi süreç içerisinde ilerideki bir takım değişikliklerin başlamasında etkili olduğu açıkca görülür.

²⁶ Abadan, Age. s. 49.

²⁷ Paul İmbert, Osmanlı İmparatorluğunda Yenileşme Hareketleri, Çev. Adnan Cemgil, İstanbul, 1981, s. 134.

²⁸ Abdurrahman Şeref Efendi, Tarih Musahabeleri, Ankara, 1985, s. 58.

²⁹ Mustafa Nuri Paşa, Netayic-ül Vukuat, Sad. Neşet Çağatay, Ankara, 1987, C. III-IV, s. 288

SONUÇ

Mustafa Reşit Paşa, yenileşme çabalarını bariz olarak Tanzimat Fermanı'nda ortaya koymuştur ve bu hareketiyle Osmanlı İmparatorluğunun geleceğini ve mevcudiyetini kuvvetlendirmek, memleketi eski refah ve mamur durumuna ulaştırmak istemiş ve bunun içinde Padişah ve Halife otoritesi üzerine kurulmuş olan eski devleti, bazı idari ıslahat ve nizamlarla, aynı temel üzerinde yeni bir şekle sokmak istemiştir. Bu hususta dayanabileceği bir kuvvet oluşturabilmek için de aynı hükümdarın tebası olmaktan başka yekdiğeriyle hiçbir alaka ve rabitası olmayan kitleleri siyasi dinamizminden mahrum bir takım hukuki teminat ve esaslar etrafında toplamaya kalkmıştır. “zamanın sevilen deyimi ile toprak kardeşliği prensibi ana siyaset kaidesi yapılmak istenmiş... Böylece İslâmlık yer almıştır”³⁰.

“Reşit Paşa, yeni zamanlar tarihi içinde, her türlü din baskıdan, otoriterlerin baskısından kurtulan insan aklının hürriyete kavuşmasıyla meydana gelen sürekli başarılar içinde şekillenen yeni dünya görüşünün gerçekleştirmiş olduğu yeni topluluk düzenini ana prensip ve kavramlarını, hiç olmazsa topluluk içinde geçerliliği olan şekil ile yakından tanıma imkanı bulmuş”³¹ ve gerçekte batı kültürünün Osmanlı sınırları içine aktarma devlet ve idari mekanizmasını dinin, mutlak baskısından kurtarmak istemiştir. Yalnız buradaki din baskısı çoğu batılıların düşündüğü gibi insan hürriyetini sınırlayıcı bir özellik göstermez. Yenileşme anlayışı yüzeysel bir düzeyde kalıp, Tanzimat hareketi hür bir memlekette ancak kanunların hükmünün yürüyeceğini belirtmiş ve Padişaha kanunlara göre hareket ettirmeyi kabul ettirmiş ve bunun doğruluğunu Şinasi, Reşit Paşa'ya yazdığı şu beyitlede ortaya koymuştur.

“Bir ıtknamedir insana senin kanunun
Bildirir haddini sultana senin kanunun”³²

Kanunlara göre hareket ettirmeyi sağlarken “Reşit Paşa gerçekte, padişahın otoritesini ve karar verme yetkisini fiilen bürokrasiye devretmek emelinde idi”³³. Yine Ercüment Kuran, “Osmanlı İmparatorluğunun garp anlayışında bir hukuk devleti olmasını sağlayan bu tarihi hadise Mustafa

³⁰ Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, İstanbul, 1960, s. 35.

³¹ Kamüran Birand, Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimata Tesirleri, Ankara, 1955, s. 56.

³² Birand, Age. s. 25-26.

³³ Halil İnalcık, Osmanlı İmparatorluğu-Toplum ve Ekonomi, Eren Y., İstanbul, 1993, s. 353.

Reşit Paşa'nın en parlak başarısıdır"³⁴ diyerek tanzimat Fermanı'nın ilerideki yenileşmeye dönük hareketlerin nirengi noktası olduğunu (Hukuki yönde) ortaya koymuştur.

1839 sonrasında ki ıslahatlar ise gerçekten tutarlı bir bütün oluşturmazlar. Bu hareketler konumuzla aynı paralelde seyrederek, hepsi devlet mekanizmasının merkezleştirilmesi ve daha yüksek verimlilikle çalışmasını hedeflemiştir.

Zamanımızda ise halâ, Reşit Paşa ve Tanzimat Hareketleri diğer ıslahat hareketleriyle beraber faydalı veya zararlı olduğu konusu tartışılmaktadır. Ancak görülen odur ki hareketlerin seyrinde istenilen noktaya gelinememiştir. Onun içindir ki zamanımızdaki çağdaşlaşma hareketleri kapsamlı olarak ele alınmalı sadece devlet adamlarına belli bir zümreye bırakılmamalıdır. Dünyada ki gelişme çizgisi takip edilerek bütün yeniliklerin devletin milli bünyesine, tüm kültürel özelliklerine uygun olarak değerlendirilmesi yapılmalı, gerekli tahlil ve sentezler sonucunda bilgi düzeyindeki artışlar siyasete karıştırılmadan devletin kurumlarına zamanında yansıtılmalıdır.

³⁴ Erolument kuran, "Reşit Paşa Maddesi" İslam Ans. M.E.B., İstanbul, 1993, c. 9, s. 702; Niyazi Berkeş, Türkiye'de Çağdaşlaşma, Doğu-Batı Yay., İstanbul, s. 217-221.